

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

مطالعات سبز در شعر جبران خلیل جبران

دکتر طاهره اختری، دکتر فریده داودی مقدم

۱- استادیار دانشگاه شاهد

۲- دانشیار دانشگاه شاهد

1-akhtari_ta@yahoo.com

2-fdavoudy@gmail.com

چکیده

مطالعات سبز یا نقد بوم‌گرا از جمله مطالعات ارزشمند در حوزه نقد ادبی است که بر محور اساسی ارتباط میان طبیعت و ادبیات می‌پردازد. این نقد تلاش می‌کند با تغییر نگرش به محیط زیست از طریق فرهنگ و ادبیات در بهبود اوضاع بحرانی محیط زیست نقش مؤثری را ایفا کند. محققان این عرصه بر این باورند که باید دید گذشته انسان به طبیعت که بر مبنای قداست و ارزش نهادن به محیط زیست بوده است، زنده شود و نحوه رفتار انسان با طبیعت نیز اصلاح شود. از این رو، در نقد مطالعات سبز با نقد و نگارش آثاری که به توصیف اصالت و ارزش طبیعت می‌پردازد، این هدف مهم را دنبال می‌کنند. در این پژوهش شعر زیبایی از جبران خلیل جبران با این رویکرد، توصیف و تحلیل می‌شود. کلیدواژگان: مطالعات سبز، نقد بوم‌گرا، جبران خلیل جبران.

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

مقدمه

افزایش جمعیت و تحولات ساختاری آن به نوبه خود نیازها را تشدید می‌کند و با گذشت زمان و تکامل زندگی انسان‌ها کمیّت و کیفیت نیازها نیز تغییر می‌یابد. از آنجایی که تأمین بیشتر این نیازها بویژه جوامع در حال توسعه به دلیل معیشتی بودن اقتصاد بر منابع پایه استوار است - که عمدتاً از طریق بهره برداری از منابع طبیعی صورت می‌گیرد - این فرآیندها فشار مضاعفی را بر محیط زیست تحمیل می‌کند. ادبیات عصر جدیدی بخصوص شعر کمتر از بحران‌های محیط زیست سخنی به میان آورده اند و شاعران به توصیف دنیای تخیلی و آرمانی خود پرداخته اند اما در رمان تا حدی به این بحران پرداخته شده است، اما منتقدان بوم‌گرا با رویکرد زیست محیطی به آثار ادبی گذشته، علاوه بر ارزیابی نگاه انسان به محیط زیست و چگونگی همکاری او در طول تاریخ با محیط زیست خود زمینه را برای شکل‌گیری آثاری فراهم آوردند که بتوانند نگرشی تازه به محیط زیست عرضه کنند به نحوی که سرانجام بتواند رابطه بشر با محیط زیست را اصلاح کند. (پارساپور، ۱۳۹۱: ۱۴-۱۵).

نقد بوم‌گرا یک نوع موضوع بین رشته‌ای به حساب می‌آید، از این جهت که در آن طبیعت و ادبیات هر دو مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرند. می‌توان گفت تاکنون هم در شعر و هم در داستان، مقوله طبیعت حضور پررنگی داشته است اما در شعر گستردگی و نمود بیشتری داشته است. این پژوهش با شیوه‌ای تحلیلی - توصیفی به نقد یکی از اشعار جبران خلیل جبران از منظر نقد بوم‌گرا می‌پردازد.

در باره نقد بوم‌گرا

این توصیف از افلاطون است اما اکنون زمین آسیب دیده تر و ضعیف تر است و وضعیت اسفناکتری دارد و متأسفانه با گسترش وسایل ارتباطی و حمل و نقل دیگر هیچ منطقه بکری بر روی زمین باقی نخواهد ماند. انسان در طول حیات صدهزار ساله خود توانسته محیط زیست را به شکلی جدی تغییر دهد (پویمان به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۱۴).

این تغییرات در واقع برای آسایش بشری اتفاق افتاده است و اما در نهایت به یکی از مشکلات جدی تبدیل شد و موجب شد که بقای خود را نیز به خطر بیندازد. بحران کنونی محیط زیست زاده پیشرفت علم است و پیشرفت علم زاده تفکری است که انسان را در مرکز آفرینش می‌بیند و همه چیز را در اختیار و اراده خود می‌بیند.

بحران زیست محیطی حاصل عوامل متعددی است که بر چرخه حیات و سلامت زمین مؤثر است اما مهم‌ترین آنها شامل موارد ذیل است:

دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

۱) کاهش منابع انرژی (۲) افزایش جمعیت (۳) کاهش معادن (۴) از بین رفتن چشم اندازهای طبیعت (۵) آلودگی هوا (۶) گازهای گلخانه‌ای (۷) آلودگی آب (۸) انقراض گونه‌ها و کاهش تنوع زیستی (۹) لایه اوزون (۱۰) دفع نامناسب زباله‌ها (۱۱) آلودگی صوتی (پارساپور، ۱۵: ۱۳۹۲).

اکثر منابع انرژی موجود در زمین غیرقابل بازگشت هستند، مصرف بی‌حد و حصر منابع فسیلی و غارت نفت و گاز امروزه موجب نگرانی شده است. این منابع که در صورت فقدان آنها زندگی به سختی و یا حتی غیرممکن جریان خواهد داشت، در زمانی نه چندان دور به اتمام خواهد رسید و بشر را با فاجعه‌ای عظیم رو به رو خواهد کرد. این بحران در این چند سال اخیر به صورت افزایش ناگهانی قیمت نفت یا تحریم و کاهش صادرات علائمی را از خود آشکار می‌سازد. اما خوشبختانه می‌توان گفت با وجود انرژی تجدیدپذیر که در همه جای دنیا موجود می‌باشد و در صورت مصرف ایجاد آلودگی نمی‌کند، این انرژی‌ها آثار غیر قابل جبران و منفی ایجاد نمی‌کنند و به کشورها در جهت رسیدن به توسعه پایدار کمک می‌نمایند (همان: ۱۵).

گسترش و رشد جمعیت، تقاضا برای زمین کشاورزی، منابع انرژی، منابع آب و خشکسالی، آلودگی هوا و ... را به دنبال دارد. به این ترتیب رشد فزاینده جمعیت، توسعه شهرنشینی، ظهور فناوری‌های نوین و تغییر در عادات و الگوهای مصرف از یک سو و محدودیت‌های استفاده از منابع طبیعی از سوی دیگر علاوه بر به وجود آوردن انواع معضلات پیچیده در کیفیت زندگی انسان موجب بروز انواع ناسازگاری‌های زیست محیطی و اجتماعی شده و رقابت برای دستیابی به منابع را در جهان افزایش داده است.

تأثیر جمعیت بر زندگی بشر و محیط زیست بسیار عمیق و پیچیده است. تغییرات جمعیت یکی از پیشران‌های عمده مؤثر بر تحولات اجتماعی، اقتصادی و محیط زیستی است زیرا به موازات تحولات و تغییر حجم و ترکیب و توزیع جمعیت در زیست بوم‌های کره زمین، دولت و مردم باید خود را با شرایط و نیازهای جدید سازگار و رویکردهای متناسبی را برای رویارویی با نیازهای جدید اتخاذ کنند.

ساخت زمینهای مناسب کشاورزی، تهیه سوخت برای تولید گرما و آشپزی، چرای بیش از حد دامها و ... مانع بازسازی جنگلها شده است و علاوه بر جنگل زدایی، تالابها از دیگر چشم اندازهای طبیعت هستند که در حال نابودی هستند. بیابان زدایی همچنین از دیگر پیامدهای بهره برداری بی حد و حصر از زمین است. افزایش بیش از حد بیابانها در نتیجه استفاده بیش از حد دامها و کشاورزی بی اندازه در زمینها است، کشاورزی بی اندازه در زمینها یا در زمینهایی صورت می‌گیرد که قابلیت کشت دارند ولی به جهت کشت بیش از حد کارایی خود را از دست می‌دهند و یا در زمینهایی صورت می‌گیرد که قابلیت کشاورزی ندارند و در نتیجه آن موجب از بین رفتن چشم اندازهای طبیعت شده است. می‌توان گفت چرای بیش از حد دامها

دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسان و اسلام

در نتیجه افزایش جمعیت در بسیاری از مناطق است که منجر به افزایش حیوانات اهلی شده و نیاز به چراگاههای بیشتری است (همان: ۱۷-۱۸).

اثر گلخانه ای از جمله پدیده های طبیعی است که از زمان پیدایش زمین و دیگر کرات منظومه شمسی در حال انجام بوده است اما با توجه به فعالیتهای انسانی تعادل این پدیده از بین رفته است (عزمی، آئیژ: ۱۳۸۵: ۳). آلودگی آب به تغییر ماهیت آب از جهات گوناگون فیزیکی، شیمیایی و زیستی گویند اما عوامل آلوده کننده آب بسیار متنوعند و موجب آلودگی آبهای زیرزمینی و سطحی می شوند. تجمع فاضلاب شهری، ضایعات رادیو اکتیوی و کانی های موجود در زمین در صورت تغییر و تبدیل می تواند از جمله عوامل آلوده کننده آبهای زیر زمینی به شمار آید.

اما از جمله آلوده کننده های آبهای سطحی می توان به آلوده کننده های صنعتی اشاره کرد به اینگونه که ضایعات صنعتی بعد از وارد شدن به رودخانه ها و دریا و دیگر آبهای سطحی برای خنثی شدن از اکسیژن داخل آب استفاده کرده و اکسیژن داخل آب را کاهش می دهند و موجب مرگ آبزیان می شوند، علاوه بر آن بسیاری از این ضایعات سمی بوده و موجب مرگ آبزیان می شود (همان: ۱۷-۱۸).

با بالا رفتن آمار جمعیت و رشد زندگی شهری، ناپدید شدن گونه های جانوری در طبیعت شتاب گرفته است، اما کشتار مستقیم حیوانات تنها موجب از بین رفتن گونه ها نمی شود بلکه از بین رفتن زیستگاه نیز از عوامل مهم انقراض است. جنگل زدایی، آلودگی آبها و هوا زندگی جانوران بسیاری را به خطر انداخته است، بسیاری را منقرض و بعضی دیگر را در آینده ای نه چندان دور شاهد انقراض آن هستیم.

علاوه بر موارد ذکر شده استفاده بیش از حد کشاورزان از کودها و سموم دفع آفات و حشره کش ها آسیبهای جدی به خاک وارد می سازد و سلامتی آن را به خطر می اندازد که موجب انقراض گونه های گیاهی و جانوری می شود و این مواد در خاک باقی می ماند و باعث تغییر خواص خاک نیز خواهد شد (پارساپور، ۱۳۹۱: ۲۲-۲۳).

صداهایی که از محیط اطراف خود می شنویم هرکدام شدت و فرکانس های گوناگونی دارند. در تعریف آلودگی صوتی می توان گفت شرایطی که راحتی و آرامش انسان تحت تاثیر صدا از بین برود و حتی منجر به از بین رفتن تمرکز، بی خوابی، کاهش قدرت شنوایی و خستگی اشاره کرد.

آلودگی صوتی علاوه بر انسانها، بر گیاهان و جانوران نیز تاثیرات منفی می گذارد و حیات آنان را نیز دچار اختلال می کند و در نتیجه آن به عنوان یکی از عوامل بحران زیست محیطی یاد می کنند (محمدشفیعی، ۱۳۹۴: ۳).

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسان و اسلام

گاز اوزون از جمله مهم‌ترین گازهای بوجود آورنده جو است و وظیفه آن ایجاد سپر در اطراف کره زمین در برابر تابشهای مضر فرابنفش است؛ اما موادی مانند کلروفلورکربن‌ها می‌توانند به این لایه آسیب برسانند و باعث ایجاد سوراخهایی در آن شود و موجب مشکلات متعددی شود از جمله: نابودی گیاهان و جانوران شود؛ علاوه بر آن موجب بروز سرطان نیز پوست نیز خواهد شد. بزرگترین سوراخ ایجاد شده در لایه اوزون بر فراز قطب جنوب قرار دارد (ویجویی و طاهری، ۱۳۸۷: ۳).

محیط زیست

به همه محیط‌هایی که ما را احاطه کرده است و زندگی در آن جریان دارد و از جمله عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که تحت تأثیر همدیگر قرار دارند گویند.

آموزه‌های اسلام و محیط زیست

بحرانهای متعدّد زیست محیطی که جوامع امروز با آن روبه‌رو هستند در نتیجه فعالیت‌های سلطه‌جویانه و مادی‌نگر انسان و نشاندهنده نادانی اوست.

واکنش دین اسلام به محیط زیست و رهنمودهای آن توانسته اهمیت ویژه‌ای به محیط زیست و حفظ حقوق آن داده شده. بر طبق آیات قرآن، خدا انسان را مکلف به حفظ محیط زیست و آبادانی آن کرده است (پارساپور، ۱۳۹۲: ۴۳-۴۴).

در قرآن آیات متعددی موجود است که بیان می‌دارد؛ خدا همه موجودات را مسخر انسان ساخته است و این موجب غرور و تکبر انسان شده است؛ اما اندیشمندان حوزه‌های علوم انسانی با توجه به آیات قرآن محدودیت‌هایی را در نوع این بهره‌برداری تعیین کرده‌اند؛ به عنوان مثال یکی از این نعمتها دریا است که انسان باید از این نعمت به طرز شایسته‌ای استفاده کند؛ یعنی اگر به صورت ابتدایی از آن استفاده کند واژه تسخیر معنا ندارد اما اگر به غواصی و یا کشتیرانی و استخراج نفت و یا مواد ارزشمند دیگر پردازد کلمه تسخیر مصداق پیدا خواهد کرد (جوادی آملی به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۴۴-۴۵).

قداست بخشی به طبیعت

مسئله دیگری که مورد نظر محققان اسلامی است بیان نوعی نگاه مقدّس به جهان طبیعت است؛ این نوع نگرش در دین مسیحیت نیز مطرح است.

حسین نصر معتقد است: که قداست طبیعت را باید دوباره زنده کرد و به اعتقاد او تکنولوژی طبیعت را به یک قلمرو مادی محض تبدیل ساخته که باعث تخریب آن نیز شده است؛ او معتقد است انسان می‌خواهد تشویش خود را با روی آوردن به عالم مادی به آرامش تبدیل کند و در نتیجه نظم طبیعت بر هم خواهد خورد اما بی اطلاع از اینکه تنها دین می‌تواند این حرص را خاموش سازد تا انسان زندگی زاهدانه داشته

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

باشد، او می‌گوید روی آوردن به اخلاق دینی لازم است اما کافی نیست (نصر به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۴۷).

مسئله دیگری که در حوزه مطالعات اسلامی به آن پرداخته شده است، مربوط به آیاتی است که تصرف همه جانبه انسان بر طبیعت را انکار می‌کند. در این نوع دیدگاه انسان به طبیعت به عنوان جاننداری زنده و قابل تقدیس و احترام که انسان در آن زندگی می‌کند و به ارتباط با سایر موجودات می‌پردازد نگاه میکند. بیشتر محققان و طبیعی دانان که آثاری مفید در نقد بوم‌گرا ارائه کرده‌اند معتقدند: انسان قسمتی از این طبیعت است اما نه موجودی که در رأس و محوریت قرار دارد و به نظر ایشان تمام مخلوقات حق هستی دارند که در نوع خود بی‌نقص هستند هر چند کوچک و بی‌مقدار.

در انتقاد به دیدگاه انسان محورانه می‌توانیم به نظریه خانم دونا هاروی پردازیم که معتقد است: «برای حفظ طبیعت بایستی مرزهای میان انسان و موجودات و اجسام به طور کلی از بین برود؛ به نظر او هیچ مرزی و فاصله‌ای بین انسان و جانوران وجود ندارد؛ در واقع زندگی ما را نیروی بین اجسام اطراف ما و خود ما تشکیل می‌دهد؛ پس در نتیجه نباید بین موجودات واقعی و موجوداتی که به شکل طبیعی بوجود آمده‌اند و ابزار و ماشین آلات ساخت بشر تمایزی قائل شد.

مسئله‌ای که با آن روبرو هستیم این است که همانطور که تنوع فرهنگی در حال از بین رفتن و کاهش است، یعنی فرهنگ کوچک در فرهنگ‌های بزرگ محو می‌شوند؛ در مقوله زبان نیز همین رویداد در حال اتفاق افتادن است به گونه‌ای که زبان‌های محلی در حال از بین رفتن هستند و زبان‌های بزرگ روی کار می‌آیند. زبان و اندیشه ارتباطی دوسویه با هم دارند و بر روی هم تأثیر گذارند و می‌توانند مکمل همدیگر نیز باشند.

یک فرد بومی که در روستا زندگی با فرد تحصیلکرده‌ای که بطور مداوم در رابطه با اندیشه و تفکرات خود سخن می‌گویند برابر نیستند. تأثیر اندیشه و باورها را بر مقوله زبان می‌توان در حوزه واژگانی و هم در حوزه صرف ملاحظه کرد؛ به عنوان مثال: برای ایجاد تمایز بین خورشید و ماه همین دو اسم کفایت می‌کند، اما هندوها برای توصیف هر کدام از وضعیت‌های ماه و خورشید از کلمات گوناگونی استفاده می‌کند (همان: ۶۳-۵۹).

ب) زبان و محیط زیست بر یکدیگر اثر می‌گذارند: درباره این ارتباط اختلاف نظرهای بسیاری وجود دارد. ساختارگرایان معتقدند که جهان را زبان می‌سازد؛ بدین معنی که هم زبان، جهان اطراف ما را تشکیل می‌دهد و هم جهان اطراف ما زبان را می‌سازد (ویسی به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۶۱).

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

همان ارتباط دوسویه که میان فرهنگ و زبان بیان کردیم، این ارتباط بین زبان و محیط زیست نیز وجود دارد. گویندگان یک زبان بر اساس منطقه جغرافیایی و اینکه متعلق به کدام گروه اجتماعی هستند، رفتار زبانی متفاوتی از خود بروز می دهند؛ از جهتی دیگر نیز زبان ما بر نحوه نگرش و چگونگی رفتار ما با محیط زیست مؤثر است (مدرسی به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۶۱).

از جمله بحران های پیش روی این عصر، مربوط به محیط زیست است که مسبب اصلی آن انسان و تفکرات انسان محوری (این نوع تفکرات انسان در محور قرار می دهد و همه مخلوقات دیگر را در خدمت آن در نظر می گیرد) است که نتایج زبان باری بر محیط زیست وارد ساخته است که در نهایت منجر به نابودی انسان نیز خواهد شد.

افزایش بیش از حد جمعیت، استفاده و بهره برداری بیش از حد از طبیعت، ماشینی شدن جوامع و جنگ ها و... از جمله مخرب ترین این آثار زیانبار است که برای رهایی و نجات زمین و محیط زیست پیرامون تنها راه حل، ایجاد رابطه مسالمت آمیز و دلسوزانه با طبیعت است. برای رفع این معضل جدی تدابیر فرهنگی اندیشیده شده است، از جمله آنها نقد بوم گرا است. به احتمال بیشتر اندیشمندان، ویلیام روکرت در مقاله خود به نام «ادبیات و بوم شناسی: آزمایشی در نقد بوم گرا» اصطلاح نقد بوم گرا را به کار برد.

در تعریف کاملتری از نقد بوم گرا آمده است: نقد بوم گرا به ارتباط میان ادبیات و محیط زیست یا چگونگی انعکاس ارتباط انسان با محیط فیزیکی در ادبیات می پردازد (توسیک به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲: ۸۸).

نظر برخی پژوهشگران در باب نقد بوم گرا به این شرح است:

کریستوفر کوکینوس: مطالعات انتقادی و تربیتی ادبی که شامل متن هایی است که با جهان غیر انسانی و روابط ما با آن سروکار دارد.

هری کراکت نقد بوم گرا چنین تعریف می کند: نقد بوم گرا رابطه بشر و طبیعت غیر بشری را روشن می سازد.

توماس کی دین معتقد است: نقد بوم گرا مطالعه فرهنگ و تولیدات فرهنگی مانند آثار هنری، آثار مکتوب، نظریه های علمی و غیره است.

گلو تفلتی نیز معتقد است: نقد بوم گرا از رویکرد زیست محور برای مطالعات ادبی استفاده می کند و اظهار می دارد نقد ادبی در کل روابط انسانی متن و جهان بررسی می شود.

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

با توجه به آثار به جامانده استفاده شاعران و نویسندگان از طبیعت در هر دوره ای متناسب با شرایط و مقتضیات آن دوره متفاوت بوده است؛ به طور مثال: زمانی انسان طبیعت را بنده خود می‌پنداشت و نگاهی از سر ترخم به آن داشته است و زمانی هم خود را وام‌دار و مدیون آن می‌دانسته و به شکلی شگرف دلباخته آن بوده است؛ طبیعتی که شامل گیاهان و جانوران و پدیده‌های طبیعی می‌شود.

در اشعار شاعران گذشته، نوعی رابطه عاشقانه با طبیعت برقرار بوده است اما بعد از مدتی نگرش انسان تغییر کرد و تصمیم به حکمرانی بر طبیعت اتخاذ کرد، هرچند این نوع نگرش بدلیل طبع لطیف شاعران تأثیر کم رنگی بر اشعار ایشان گذاشت و تمایل ایشان بیشتر به بیان زیباییهای درختان و گل‌ها و پرندگان و... است و نه شرح و توصیف و به تصویر کشاندن سلطه و مالکیت خود بر طبیعت.

لارنس بول معتقد است: طبیعت برای انسان بیگانه نیست و در واقع بخشی از وجود ماست و می‌توان گفت همه آنچه از خوب و بد در سرنوشت ما اتفاق می‌افتد باید در زمان و مکان معین صورت بگیرد؛ مثلاً یک شعر یا یک داستان در فضایی خاص اتفاق می‌افتد در نتیجه هم بستگی بین نویسنده یا شاعر و محیط پیرامون آن برقرار است (بول، 2001: 55).

به اعتقاد جان ایگرد: انسان و محیط زیست در اعصار مختلف همیشه در نزاع بوده‌اند؛ به این ترتیب که طبیعت هم همانند انسان آماده جنگ است که هر زمان که مورد حمله قرار گرفت مصراً از خود دفاع کند و ولی همه تلاش انسان بی نتیجه است و آثار جبران‌ناپذیری دارد چون انسان محکوم به شکست است پس باید راهی مسالمت‌آمیزی برای بقا پیدا کند و به جایگاه حقیقی خود به عنوان عضو کوچکی از طبیعت قانع باشد (نسامی، ۱۳۹۳: ۹۹).

نقد بوم‌گرا، بررسی انسان و همه پدیده‌هاست و بر خلاف گذشته برای طبیعت نقشی مستقل در نظر گرفته است؛ از آنجائیکه دیدگاه انسان محور بر تمامی نگرشهای گوناگون از جمله اخلاق، حقوق، فلسفه و مسائل اجتماعی سایه افکننده بود، موجب شد که انسان فراموش کند که باید برای محیط زیست نیز حق و حقوقی قائل شود و در نتیجه آن حیات خود انسان نیز به خطر افتاد؛ در اینجا بود که نقد بوم‌گرا و دیگر مطالعات زیست‌محیطی شکل گرفت تا نقش طبیعت را در زندگی انسانهای متمدن متذکر شود (پارساپور، ۹۲: ۵).

مقصود اصلی بسیاری از نوشته‌های نقد بوم‌گرا افزایش اطلاعات و آگاهی مخاطبان و تحریک آنان برای فعالیتهای سیاسی و اجتماعی است، اما ویژگی خاص و متمایز نقد بوم‌گرا این است که آنچه در آن مدنظر است بالا بردن کیفیت زندگی نیست، بلکه بقای بشریت است (پارساپور، ۱۳۹۲: ۱۰۰).

دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

در بررسی نقد بوم گرا با سایر نقد های ادبی به این نکته می‌رسیم: که این نقد بوم گرا است که تمرکز آن بر محیط زیست طبیعی است و به محیط مصنوعی و اجتماعی که انسان و مسائل مربوط به او، محور بحث را به خود اختصاص می‌دهد، نادیده می‌گیرد. پژوهشگران نقد بوم گرا در پی ایجاد نگرشهای جدیدی به طبیعت هستند نگاههایی که از تنوع فرهنگی و اقلیمی ناشی می‌شود و نه تنها در ادبیات فارسی بلکه در ادبیات کشورهای مختلف نیز نمود پیدا کرده است.

در این نوع نوشته‌ها نویسنده یا شاعر از تجربه مستقیم خود از طبیعت می‌گوید و نه طبیعتی است که به صورت خیالی و رؤیایی به آن پرداخته شده است. با بررسی آثاری که در حیطه نقد بوم گرا به نگارش در آمده اند این مسئله اساسی بین تمامی آنها مشترک است که فرهنگ انسان با جهان فیزیکی در ارتباط است و تأثیری متقابل نیز برهم دارند. از جمله موضوعاتی که در نقد بوم گرا به آن پرداخته شده است، تحولات اتفاق افتاده در نحوه نگرش انسان به محیط زیست اطراف خود است که این مسئله در ادبیات تمامی ملل به صورتهای گوناگون نمود پیدا کرده است (همان، ۱۰۱).

بوم شناسی

کلمه بوم شناسی در قرن ۱۹ برای نخستین بار مورد استفاده قرار گرفت، ارنست هکل بوم شناسی را مجموع ارتباط حیوان و محیط زنده و بی جان تعریف کرد. تعریف دیگری از بوم شناسی از منظر اندرووارتا از این قرار است: بوم شناسی عبارت است از مطالعه علمی توزیع و فراوانی موجودات زنده. تعریف دیگری از بوم شناسی: بررسی چگونگی برهم کنش های بین محیط زیست و جانوران و می‌توان گفت کهن ترین علم بشریت است.

تاریخچه نقد بوم گرا

توصیف طبیعت که مسئله عمده نقد بوم گرا به شمار می‌آید عمری به اندازه ادبیات مکتوب دارد. این توصیفات در بیان بهشت عدن در تورات به شکلی برجسته ملاحظه می‌شود؛ همچنین درنوع چوپانی که از زمان تئوکریتوس یونانی در قرن سوم پیش از میلاد آغاز شد و بعد از آن ویر ژیل شاعر رومی از آن تقلید کرد، مشاهده می‌شود.

توصیف خیالی و شاعرانه از روستا که صلح و صفا و هماهنگی در آن محسوس است، از مسائلی است که در جوامع شهری از دست رفته است. نگاه نا آشنایی به محیط زیست غارت شده برای بازگرداندن صفا و بی‌آلایشی که برای مثال در شعر سپید « فصل‌ها » (the seasons) از جیمز تامسون در سال ۱۷۲۹ به جامانده است، نیز در « ژانر عظیمی که طبیعت نگاری نامیده می‌شود » توصیفی با صمیمیت هرچه تامتر و واقعی‌تر و جزئی در قالب داستان از طبیعت ارائه می‌شود که احساس و درک عمیق نویسنده را بیان می‌کند.

دومین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

این فرم از ادبیات در انگلیس به شکلی گسترده در اثر بسیار مشهور گیلبر وایت : تاریخ طبیعی و قدمت سلبومه بنا نهاده شده است؛ این اثر در بردارنده نگاه قریب و مهربان او به طبیعت در ناحیه ای از روستایی در انگلستان بود؛ اما می توان نمونه ای پیشرو از طبیعت نگاری در امریکا ، سفر به کارولینا ، جورجیا و فلوریدا از ویلیام برترام بود (آبرامز به نقل از پارساپور ، ۱۳۹۲ : ۹۴).

از جمله آثاری که به تبعیت از او نوشته شد؛ اثر هنری دیوید ثوراو با نام والدن است؛ در مطالعات آمریکایی کتاب ماشین آلات در بهشت فناوری و ایده آل های امیکا نوشته لئو مارکس اولین کتابی است که در میان ۵۰ کتاب برتر کتابنامه نقد محیطی قرار دارد؛ او در اثر خود بیان می دارد که در طی یک زمان نه چندان طولانی میزان بسیار زیادی از روستاها و مناطق بکر طبیعت به محلی برای رفت و آمد با ماشین های صنعتی تبدیل خواهد شد و این تحوّل بر ادبیات نیز تاثیر خواهد گذاشت.

اهمیت نقد بوم گرا

با توجه به دغدغه ها و نگرانیهای بشریت در باب طبیعت و محیط زیست، اهمیت این رشته با سالهای گذشته قابل مقایسه نیست ؛ تمام مسائل مطرح شده در نقد ادبی یکی از دغدغه های اجتماعی ، روانی ، سیاسی ، جنسیتی ، اقتصادی و تاریخی سخن گفته است اما اهمیت نقد بوم گرا از نگرانی در باب محیط زیست و حفظ محیط زیست است؛ به هر حال هرچقدر هم که بخواهیم از نقش هنر و ادبیات چشم پوشی کنیم اما نمی توانیم تأثیر طبیعت را در شکل گیری آثار ادبی منکر شویم؛ می توان گفت : نقد بوم گرا ارتباط میان انسان و طبیعت و نیز بین فرهنگ ها و طبیعت را برجسته می کند. بعد از مطرح شدن نقد بوم گرا در کشورهای غربی تعداد آثاری که در باب محیط زیست سروده و نوشته شده بود افزایش چشمگیری پیدا کرد.

در باره جبران خلیل جبران

او در ششم ژانویه سال ۱۸۸۳، در خانواده ای مسیحی مارونی که به خلیل جبران شهرت داشتند، در البشری، ناحیه ای کوهستانی در شمال لبنان به دنیا آمد. مادرش زنی هنرمند بود که کامله نام داشت. از آنجا که جبران در فقر بزرگ می شد، از تحصیلات رسمی بی بهره ماند و آموزش هایش محدود به ملاقات های منظم با یک کشیش روستایی بود که او را با اصول مذهب و انجیل و زبان های سوری و عربی آشنا کرد. جبران هشت ساله بود که پدرش به علت عدم پرداخت مالیات به زندان افتاد و حکومت عثمانی تمام اموالشان را ضبط و خانواده را آواره کرد. سرانجام مادر جبران تصمیم گرفت با خانواده اش به آمریکا کوچ کند. در ۲۵ ژوئن سال ۱۸۹۵، جبران در دوازده سالگی با مادر، برادر و دو خواهرش لبنان را ترک و به ایالات متحده آمریکا رفت و در بوستون ساکن شد. وی در بوستون به مدرسه رفت. در مدرسه، اشتباهی در ثبت نام، نام او را برای همیشه تغییر داد و به کهلیل جبران Kahlil Gibran تبدیل کرد که علی رغم تلاش هایش برای بازیابی

دومین کنگره بین المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

نام کاملش، تا پایان عمرش بر جا ماند. جبران در سال ۱۸۹۶ با فرد هلند دی ملاقات کرد و از آن به بعد وارد مسیر هنر شد. وی جبران را با اساطیر یونان، ادبیات جهان، نوشته‌های معاصر و عکاسی آشنا کرد. جبران پس از حدود سه سال اقامت در آمریکا تصمیم گرفت به لبنان برگردد تا تحصیلاتش را به پایان برساند و عربی بیاموزد. وی در سال ۱۸۹۸ وارد بیروت شد و به «مدرسه الحکمه» رفت و در این دوره کتاب مقدس را به زبان عربی خواند و با دوستش یوسف حواییک، مجله‌ای به نام «المناره» منتشر کرد که حاوی نوشته‌های آن دو و نقاشی‌های جبران بود. او دانشگاه را در سال ۱۹۰۲ تمام کرد. زبان‌های عربی و فرانسه را آموخته بود و در سرودن شعر به مهارت رسیده بود. در این هنگام رابطه‌اش با پدرش قطع شد و از او جدا شد و زندگی محقر و فقیرانه‌ای را از سر گرفت. خلیل جبران بعد از پایان تحصیلاتش در فرانسه دوباره وارد آمریکا شد و تا مرگش در سال ۱۹۳۱ در آنجا کار و زندگی کرد و در سال ۱۹۳۱ به علت سیروز کبدی درگذشت از جمله آثار وی می‌توان از *دمعه و ابتسامه*، *الأرواح المتمردة*، *الأجنحة المتكسرة*، *العواصف عرائس*، *المروج نبذة* فی فن الموسیقی، *المواكب* و *پیامبر* را نام برد.

نقد شعر جبران از منظر نقد بوم گرا

أعطني الناي

أعطني الناي و غنّ / و انس ما قلت و قلنا / انما النطق هباء / فأفدني ما فعلنا

هل تخذت الغاب مثلي / منزلا دون القصور؟ فتتبع السواقي / و تسلفت الصخور؟

هل تحممت بعطر / و تشفت بنور؟ / و شربت الفجر خمرا / في كؤوس من أثير

هل جلست العصر مثلي / بين جففات العنب / و العناقيد تدلت / كثریات الذهب

فهي للصادی عيون / و لمن جاع الطعام

و هي شهد و هي عطر / و لمن شاء المدام

هل فرشت العشب ليلا / و تلحفت الفضا / زاهدا في ما سيأتي

ناسيا ما قد مضى؟ / و سكون الليل بحر / موجه في مسمعك / و بصدر الليل قلب / خافق في مضجعك

أعطني الناي و غنّ / و انس داء و دواء / انما الناس سطور / كتبت لكن بماء

ليت شعري أي نفع / في اجتماع و زحام / و جدال و ضجيج / و احتجاج و خصام؟

كلها أنفاق خلد / و خيوط العنكبوت / فالذي يحيا بعجز / فهو في بطن يموت.

شاعر از مخاطب خویش می خواهد که همراه با نواختن نی نوازی وی، به آواز خواندن پردازد و تمام سخن ها و همه‌ها را به فراموشی بسپارد. رهایی از آلودگی صوتی ناشی از ازدحام ماشین ها و تکنولوژی که روح انسان را آزار می دهد و غیرمستقیم به بیزاری انسان از حرف های رنگارنگ و گوناگون

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسان و اسلام

آدمها می انجامد که تحت سیطره زندگی ماشینی به بیهوده گویی می رسد، چرا که شاعر می گوید: نطق باد هواس!

در ادامه شاعر به مخاطب خویش می گوید: آیا تابحال جنگلی را فارغ از تمام قصرها و خانه های مجلل به عنوان مسکن و منزل خود برگزیده ای؟ جنگل در ذهن تمام شاعران جهان، مکانی بکر برای تجربه ای ناب از طبیعی زیستن است در تقابل با خانه های سیمانی و مجلل شهرها که اضطراب انسان را می افزایش دهد. در چنین وضعیتی است که انسان به دامان سبز طبیعت و مادر تمام سبزینه های زمین، یعنی جنگل پناه می برد. حال اگر روزی جنگلها، در اثر قطع بی رویه درختان و آتش سوزی ناشی از سهل انگاری انسان از بین برود، شاعران و نویسندگان جهان به کدامین رؤیای سبز برای بیان آرزوها و استعاره هاشان روی بیاورند و کدام تجربه ناب، راوی این رهایی خواهد بود؟ چنانکه جبران در این شعر آورده است. مسکن گزیدن در جنگل به معنای دریافت و حس این تجربه است.

در ادامه می گوید: آیا رودخانه ها را دنبال کرده ای و از صخره ها بالا رفته ای؟ تصویر حاصل از این واژگان، القاکننده توجه انسان به رود و کوه و صخره و تأثیرات ناشی از آنها بر روان انسان است که شاعر می خواهد مخاطب خویش را با آن مواجه سازد. از منظر منتقد نقد بوم گرا، تصاویری که این واژگان در ذهن انسان برمی انگیزد، موجب توجه وی به طبیعت می شود و این توجه، سبب افزایش محبت و در نتیجه حفظ محیط زیست می شود.

آیا با عطر گل ها و گیاهان استحمام کرده ای و با نور خودت را خشک کرده ای؟
در این ابیات، خالصانه ترین احساس از مظاهر طبیعت تداعی می شود. مواجه ای روشن و یا حتی این همانی با عطر طبیعی و دریافت گرما و نور آفتاب که باعث مهر ناخودآگاه به زمین و جلوه های گوناگون آن می شود.

و سپس می آورد: آیا از فجر، شراب نوشیده ای؟ در جام هایی سرخ که ویژگی اثری دارند؟
که به گیرایی و زیبایی بامدادان که مستی در انسان ایجاد می کند، اشاره می کند.
و در ادامه می آورد: آیا در عصرگاهی، میان پلک های انگور و خوشه های زرین آن که مانند خوشه پروین است، نشسته ای؟ در این ابیات با آوردن پلک برای انگور به آن شخصیتی انسانی بخشیده است. تشخیصی که به همراه انگیزش زیبایی شناسانه آن و در ادامه تشبیه خوشه های انگور به ستاره پروین، مجموعه ای از عناصر طبیعت را آچنان در ذهن خواننده شعرش ترسیم می کند که آرزو می کند: ای کاش عصرگاهی در میان این تصاویر بنشیند و این تجربه را به طور عینی درک کند و این همان هدفی است که منتقدان نقدبوم گرا به دنبال آن هستند.

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

جبران در تصویری دیگر می‌گوید: آیا شبی بر فرش علف خوابیده‌ای و از فضا ملحفه‌ای برای خویش برگزیده‌ای؟ فارغ از گذشته و آینده... این همان اتفاقی است که در گذشته طبیعی انسان رایج بود و حتی زمانی که انسان تا این حد گرفتار زندگی آپارتمان نشینی نشده بود. گویی شاعر قصد دارد بگوید برای بهبودی روان انسان باید دوباره به چنین کنش‌هایی دست یازید و طبیعت و مظاهر و اهمیت آن را بیشتر مد نظر قرار داد.

نتیجه‌گیری

چنانکه در بخش نظری این پژوهش گفته شد، از جمله اهداف و دغدغه‌های نقد بوم‌گرا این است که چگونه ادبیات و شاعران و نویسندگان در آثارشان با برانگیختن ضمیر ناخودآگاه و کنش‌های خودآگاه انسان، موجب پایداری و حفاظت از محیط زیست می‌شوند. یکی از این مسیرها، توصیفات زیبا و ناب و صادقانه از طبیعت است که به شدت بر اذهان و عواطف آدمیان تأثیر می‌گذارد و آنها را وادار می‌سازد که کمتر به طبیعت جفا روا دارند و استفاده بی‌رویه و سودجویی بی‌پایان خویش را کنترل کنند. شعر انتخاب شده از جبران خلیل جبران، چنین ویژگی‌ای دارد. در این اثر، شاعر با درگیر کردن ذهن مخاطب در تقابل میان آرامش طبیعت و ازدحام شهر و بیهوده بودن بسیاری از مناسبات دنیای و تکنولوژی در مقابل ناب بودن عناصری چون رود و جنگل و سبزینه و سکوت شب و گیرایی صبحگاهان توانسته است به این هدف مهم منتقدان مطالعات سبز نزدیک شود.

دومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلام

منابع

- پارساپور، زهرا (۱۳۹۵) *ادبیات سبز*، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا (۱۳۹۲) *نقد بوم‌گرا (ادبیات و محیط زیست)*، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا (۱۳۹۲ ب) *درباره نقد بوم‌گرا*، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پویمان، لویی پ (۱۳۸۲) *اخلاق زیست محیطی*، ج ۱، ترجمه محسن ثلاثی و دیگران، تهران: توسعه.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶) *اسلام و محیط زیست*، قم، نشر اسراء.
- نصر، سید حسین (۱۳۸۵) *دین و نظم طبیعت*، مترجم انشاءالله رحمتی، تهران، نشر نی.
- پارساپور، زهرا (۱۳۹۱) *بررسی ارتباط انسان با طبیعت در شعر*، مجله ادب فارسی، دوره ۲، شماره ۱، ص ۷۷-۹۹.
- پارساپور، زهرا (۱۳۹۱) *نقد بوم‌گرا، رویکردی نو در نقد ادبی*، فصلنامه علمی-پژوهشی نقد ادبی، سال ۵، شماره ۱۹، صص ۷-۲۶.
- حبیبی نسامی، مرتضی (۱۳۹۳) *بررسی بوم‌گرایانه با تئوری و اثر محمود دولت‌آبادی*. ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره چهارم، ۹۵-۱۱۵.
- ریگی، کیت (۱۳۹۲) *نقد بوم‌گرا*، درباره نقد بوم‌گرا، ترجمه عبدالله نوروزی و حسین فتحعلی، گرد آوری زهرا پارساپور، تهران، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدشفیعی، محمدرضا (۱۳۹۴) *آلودگی صوتی و اثرات زیست محیطی آن*، سومین همایش ملی پژوهش‌های محیط زیست و کشاورزی ایران، همدان، دبیرخانه دائمی همایش، دانشکده شهید مفتح.
- ویجویی، محمد و شیما طاهری، (۱۳۸۷)، *بررسی اثرات زیست محیطی تخریب لایه ازن توسط گاز NO و روش‌های کاهش اثرات آن با استفاده از مبدل‌های کاتالیزوری*، دومین همایش تخصصی مهندسی محیط زیست، تهران، دانشگاه تهران، دانشکده محیط زیست.

منابع لاتین

-Glotfelty, Cheryl and Fromm, Harold (1995) *The Ecocriticism Reader LANDMARKS In*

LITERARY ECOLOGY. Athens And London: The University of Georgia Press, 1995).

- Totic Jelica (2006) *E COCRITICISM – INTERDISCIPLINARY STUDY OF LITERATURE AND ENVIRONMENT*. FACTA UNIVERSITATIS Series Working and Living Environmental Protection Vol. 3 No 1 pp.43-50.

-Bressler, Charles (2011), *Literary Criticism, An Introduction to Theory and Practice*, 5th edition, London: Longman.